

‘Wordt Nederland verdedigd?’ De discussie over de hoofdverdedigingslinie van de NAVO in het begin van de jaren vijftig

JAN HOFFENAAR

In augustus 1952 ging er een kleine schokgolf door Nederland. In de kranten verschenen alarmerende berichten dat Nederland bij een eventuele Sovjetaanval niet zou worden verdedigd. Waarom waren we dan nog lid van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO), vroegen velen zich af. Parlementariërs eisten duidelijkheid van de regering. Aanleiding tot deze ophef was een artikel van Drew Middleton, de bekende correspondent van de *New York Times* in Bonn. Hij beschreef de groeiende oppositie van militaire leiders uit Nederland, de Bondsrepubliek Duitsland en enkele andere landen tegen de strategische opvattingen van enkele niet bij name genoemde Franse generaals die, aldus Middleton, het toekomstige debat over de geallieerde verdedigingsstrategie domineerden. De Fransen waren ‘interested mainly in the defense of Metropolitan France and the territories in Northern Africa.’ Zij waren niet geïnteresseerd in ‘holding the Low Countries and northwest Germany.’¹

Middleton openbaarde een belangrijke strategische discussie uit de vroege jaren vijftig. In West-Europa werd toen de militaire dreiging van de Sovjetunie als zeer reëel ervaren, terwijl de opbouw van de NAVO-strijdkrachten nog bij lange na niet zo ver was gevorderd dat zij een opmars van het Rode Leger konden weerstaan. De kloof tussen wat de NAVO militair gezien kon en wat zij zou moeten kunnen, was enorm. In het begin van 1952 was weliswaar het op het Europese geallieerde hoofdkwartier (het Supreme Headquarters Allied Powers Europe, SHAPE) opgestelde *Emergency Defence Plan* van kracht geworden, maar tegelijkertijd hielden de belangrijkste bondgenoten er hun eigen opvattingen én plannen op na.

In dit artikel wordt duidelijk gemaakt hoe en waarom Nederland klem kwam te zitten in dit krachtenveld van officiële geallieerde doelstellingen en plannen enerzijds en meer reële, dikwijls nationaal gekleurde opvattingen anderzijds. Dit vraagstuk wordt vanuit diverse invalshoeken bekeken. In de eerste plaats bestond er in deze opbouwjaren een, soms preciaire, trilaterale relatie tussen de NAVO, de Nederlandse regering en de publieke opinie. Het bondgenootschap was voorlopig militair tot minder in staat dan het zou wensen, de bevolking moest niet te veel worden verontrust, terwijl de regering met haar beleid én uitspraken als het ware fungeerde als een buffer tussen deze twee partijen. In de tweede plaats wordt de vraag gesteld hoe groot de rol van nationale belangen bij de geallieerde strategische en operationele planning was en welke rol SHAPE hierbij speelde. Ten derde wordt het vraagstuk benaderd vanuit de dubbele positie van Nederland tegenover de NAVO. Enerzijds was het de eisende partij (het wilde worden verdedigd), anderzijds zat het in de beklaagdenbank (het zou

¹ D. Middleton, ‘French idea of European defense opposed by more military leaders’, *New York Times*, 17 August 1952.

te weinig aan zijn defensie doen). Tot slot komt de cruciale vraag aan de orde of Nederland bij een Sovjetaanval daadwerkelijk zou zijn verdedigd of dat het snel zou zijn prijsgegeven.

Dit voor Nederland existentiële vraagstuk is nog nauwelijks onderwerp van historisch onderzoek geweest. J. W. L. Brouwer en C. M. Megens hebben wel het in de periode augustus 1948 tot maart 1951 gevoerde moeizame debat in de ministerraad over de Nederlandse militaire bijdrage aan de NAVO in kaart gebracht.² Daarnaast heeft J. W. Honig de binnenlandse besluitvorming over het Nederlandse defensiebeleid geanalyseerd.³ Beide studies concentreren zich op de omvang van de Nederlandse bijdrage, zowel in geld, als in manschappen en materieel. Zij besteden echter geen aandacht aan strategische en operationele aspecten. De positie van Nederland in de bondgenootschappelijke militaire plannen komt niet aan de orde. De enige die dit vraagstuk wel aanroert, is J. van der Harst in zijn in 1987 verschenen, maar helaas niet gepubliceerde dissertatie.⁴ Hij kon toen daarvoor geen NAVO-archieven raadplegen. Doordat deze in de afgelopen jaren gedeeltelijk toegankelijk zijn geworden, is het nu mogelijk de strategische en operationele aspecten van de Nederlandse defensie in de vroege jaren vijftig volledig te analyseren.⁵

EEN KLOOF TUSSEN WENS EN WERKELIJKHEID

Op het eerste gezicht zag het er wat de Nederlandse veiligheidssituatie betrof, aanvankelijk goed uit. Nederland was van aanvang af betrokken bij de Westerse politieke en militaire samenwerking. In 1948 werd het lid van het Verdrag van Brussel, op grond waarvan de Westerse Unie werd opgericht. Het nam daarmee formeel afstand van ruim een eeuw neutraliteitspolitiek. Een jaar later behoorde het tot de eerste ondertekenaars van het Noord-Atlantisch Verdrag. Daarmee was de belangrijkste doelstelling van het Nederlandse veiligheidsbeleid gerealiseerd, namelijk de verzekering

² J. W. L. Brouwer, C. M. Megens, 'Het debat in de ministerraad over de Nederlandse militaire bijdrage aan de NAVO, 1949-1951', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, CVII (1992) 486-500.

³ J. W. Honig, *Defense policy in the North Atlantic alliance. The case of the Netherlands* (Westport, 1993).

⁴ J. van der Harst, 'European Union and Atlantic partnership. Political, military and economic aspects of Dutch defence, 1948-1954, and the impact of the European Defence Community' (Florence, 1987) 86-93.

⁵ Dit artikel is een onderdeel van het lang lopende project 'De Nederlandse militaire bijdrage aan de NAVO, 1949-1974', dat past in een bredere, internationaal georiënteerde stroming binnen de contemporaine geschiedbeoefening waarin op basis van onderzoek in recent geopende archieven, wordt getracht een scherper en dikwijls juister inzicht te krijgen in het daadwerkelijke verloop van de ontwikkelingen en gebeurtenissen gedurende de Koude Oorlog. De twee belangrijkste netwerken waarin onderzoek en onderzoekers worden samengebracht, zijn het Cold War International History Project (<http://wwics.si.edu/cwihp>) en het Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact (<http://www.isn.ethz.ch/php>), waarin de auteur als Nederlands contactpersoon fungeert. Daarnaast is onder meer het in Potsdam gesitueerde Militär-geschichtliches Forschungsamt bijzonder actief op dit terrein. In Nederland wordt nog betrekkelijk weinig onderzoek gedaan naar de veiligheidspolitieke en militaire aspecten van de Koude Oorlog.

van Amerikaanse betrokkenheid bij de veiligheid van West-Europa. Een aanval op één lidstaat zou als een aanval op alle worden beschouwd. Dat gaf een veilig gevoel.⁶

De officiële verdedigingsplannen klonken eveneens optimistisch. Al in augustus 1948 waren de Western Union Chiefs of Staff (WUCOS) overeengekomen 'that we should hold the enemy as far east as possible in Germany with the resources available at any given time.'⁷ Dit was het beginsel van *forward defence*, dat ook het uitgangspunt van de NAVO-verdediging werd.⁸ Op korte termijn zou de hoofdverdediging echter langs de Rijn en de IJssel worden gevoerd. Het laatstgenoemde deel van de linie was na sterke Nederlandse aandrang, met Britse steun in de planning opgenomen. Alleen zo kon in ieder geval het politieke en economische hart van het land worden behouden.⁹ Deze situatie was verre van ideaal, omdat in de eerstkomende jaren het noordoosten van het land bij een vijandelijke aanval onmiddellijk zou worden opgegeven, maar een bevredigendere oplossing lag in het nabije verschieft.

Groot-Brittannië, dat eeuwenlang voor zijn eigen veiligheid veel waarde aan het behoud van de Lage Landen had toegekend, steunde, zoals gezegd, in principe het idee van een verdediging aan de IJssel.¹⁰ Dat bleek onder meer bij een discussie eind 1948

6 A. E. Kersten, 'Die Außen- und Bündnispolitik der Niederlande 1940-1955', in: N. Wiggershaus, W. Heinemann, ed., *Nationale Außen- und Bündnispolitik der NATO-Mitgliedstaaten* (München, 2000) 153-175.

7 WUCOS-vergadering 24 augustus 1948, DG 1/6/36. Public Record Office, Kew, Richmond (Londen), Engeland (PRO), Archieven Brussels Treaty Organisation/Western European Union (BTO/WEU). Het streven om de strijd tegen een vijand uit het oosten offensief buiten het Nederlandse grondgebied te voeren, was onder Nederlandse militairen reeds lange tijd geaccepteerd. Zie bijvoorbeeld de reactie van kolonel M. R. H. Calmeyer, de latere staatssecretaris van defensie (1959-1963), op een memorie betreffende de legervorming van de waarnemend chef Generale Staf (CGS), generaal-majoor A. Q. H. Dijkhoorn, 24 september 1945. Instituut voor Militaire Geschiedenis, Den Haag, doos 177, map 177/5.

8 De NAVO-lidstaten aanvaardden het principe van een voorwaartse verdediging op de bijeenkomst van de Noord-Atlantische Raad in december 1950. 6e Vergadering North Atlantic Council (NAC), december 1950, C6-D/1. NATO Archives, Brussel. Een goed artikel over het ontstaan van de strategie van voorwaartse verdediging is nog steeds: J. A. Blackwell Jr., 'In the laps of the Gods. The origins of NATO Forward Defense', *Parameters, Journal of the U. S. Army War College*, XV (1985) iv, 64-75. Het eerste plan waarin de *forward defence strategy* daadwerkelijk, zij het in grote lijnen, werd geoperationaliseerd was het SHAPE *Defense Plan* dat op 1 januari 1952 werd verspreid. Het plan behelsde 'initial operations of Allied Command Europe in the event of war commencing 1 July 1954.' De Commander-in-Chief Land Forces in the Centre had de opdracht voor het voeren van 'a mobile defense in the North German Plain, trading space for time, inflicting maximum destruction and delay on the Soviets, holding as far east as possible, with a final stop-line not farther west than the IJssel-Rhine.' Hij moest eveneens 'defend a position east of the Rhine to include the Ruhr, the hilly country of Central and West Germany, and the Black Forest.' 'SHAPE History. Plans and Progress 1951-1952', Vol. I, Section II, 193-197, SHAPE, Central Records (CR), Mons. Als de Sovjetunie vóór 1 juli 1954 zou aanvallen dan gold het SHAPE *Emergency Defence Plan*, dat op 15 februari 1952 van kracht werd. In het vervolg van dit artikel wordt op dit plan teruggekomen.

9 M. R. H. Calmeyer, *Herinneringen. Memoires van een christen, militair en politicus*, J. Hoffenaar, ed. (Den Haag, 1997) 426; J. Schulten, 'Die militärische Integration aus der Sicht der Niederlande', in: N. Wiggershaus, R. G. Foerster, ed., *Die westliche Sicherheitsgemeinschaft 1948-1950. Gemeinsame Probleme und gegensätzliche Nationalinteressen in der Gründungsphase der Nordatlantischen Allianz* (Boppard am Rhein, 1988) 95.

10 Zie bijvoorbeeld: 'Short Term Strategic Aims in Europe at the Outbreak of War', een rapport van de Chiefs of Staff, C. O. S. (48)200(0), 8 september 1948. PRO, Archieven Ministry of Defence: Chiefs of Staff Committee, Minutes (DEFE 5), inv.nr. 12.

tussen *field marshal* B. L. Montgomery of Alamein en de Franse generaal J. M. G. de Lattre de Tassigny over de ‘alignment of our defences in Holland.’ Montgomery, op dat moment Chairman of the Western Europe Commanders-in-Chief, stelde: ‘... it was essential to do everything possible to prevent the Russians overrunning Western Holland. ... To achieve this object it would be necessary to fight on the IJssel line.’ De Lattre, Commander of the Western Union Landforces, zag ook wel in dat ‘the IJssel was the most reasonable line of defence’, maar had zijn bedenkingen over de haalbaarheid ervan. Hierop repliceerde de Britse *field marshal*: ‘In all circumstances, however, [I] would continue to work on the principle that we should never desert the Dutch.’¹¹ Begin 1949 stelde Montgomery zelfs voor een Britse infanteriebrigadegroep voor de IJsselverdediging ter beschikking te stellen totdat Nederland zelf voldoende troepen op de been zou hebben gebracht. De Britse Chiefs of Staff steunden hem. Het British Defence Committee wilde voorlopig echter niet zo ver gaan. Daarom zou in geval van nood waarschijnlijk een brigade van de reeds als bezettingstroepen in Duitsland aanwezige British Army on the Rhine de opdracht hebben gekregen zich naar de IJssellinie te begeven.¹²

In juni 1950 brak de oorlog in Korea uit en daarmee begon een nieuwe periode in de opbouw van het geallieerde veiligheidsstelsel. De inval van het communistische Noord-Korea in het territorium van het door de Verenigde Staten gesteunde Zuid-Korea deed acuut de vrees voor een Sovjetaanval op West-Europa ontstaan. Geheel vreemd was dit niet. De Koude Oorlog was in de jaren ervoor verhevigd, vooral als gevolg van de blokkade van Berlijn en de bekendmaking dat behalve de Verenigde Staten ook de Sovjetunie over een atoombom beschikte. De inval in Zuid-Korea was de eerste grootschalige militaire operatie in een gebied dat niet tot de invloedssfeer van de Sovjetunie werd gerekend. Wat in Azië gebeurde, kon ook in Europa plaatsvinden. Wie kon garanderen dat dat niet zou gebeuren? Nu, achteraf, weten we op basis van na de Koude Oorlog vrijgekomen archiefmateriaal, vrijwel zeker dat Stalin in deze periode nooit van plan is geweest West-Europa aan te vallen. Toen bestond die zekerheid niet en voerde vrees de boventoon.

Vanaf die zomer van 1950 begon de NAVO snel te veranderen van een vooral politieke naar een eveneens militaire organisatie. Het meest zichtbare teken hiervan was de oprichting van SHAPE. Op 19 december 1950 werd generaal Dwight D. Eisenhower benoemd tot de eerste Supreme Allied Commander Europe (SACEUR). De ‘militarisering’ van de NAVO kwam tevens tot uiting in de vergroting van de geallieerde defensie-inspanningen, waarop vooral de Amerikanen sterk aandrongen. Onmiddellijk na het uitbreken van de Korea-oorlog bleek tevens dat de Britse steun voor de IJssellinie niet onvoorwaardelijk zou zijn. Montgomery stelde toen dreigend dat Nederland zijn

¹¹ Vergadering WUCOS en Commanders-in-Chief Committee, 15 december 1948, FC(48)7. PRO, BTO/WEU, DG1/10/53.

¹² ‘Note for the Record’ van een gesprek tussen generaal De Lattre de Tassigny en Britse minister van defensie, 11 January 1949. PRO, Archieven Foreign Office (FO) 371/79248; Brief Chairman Western Europe Commanders-in-Chief, Montgomery, aan Chief of the Imperial General Staff, Field Marshal Sir William J. Slim, 18 januari 1949, WE/HQ/1/147 en brief Slim aan Montgomery, 2 februari 1949, CIGS/BM/33/3031. PRO, Archieven War Office (WO) 216/298.

troepenopbouw moest versnellen, anders zou hij zich tegen de verdediging aan de IJssel keren.¹³ Deze opstelling paste, hoe paradoxaal dat op het eerste gezicht ook lijkt, bij de grotere Britse betrokkenheid bij de defensie van het West-Europese vasteland, die na aanvang van de Korea-oorlog pas daadwerkelijk vorm kreeg.¹⁴ Het werd nu ernst, de Britten waren bereid hun bondgenoten te hulp te komen, maar dan moesten deze wel eveneens zelf hun defensie-inspanning opvoeren.

De Nederlandse regering kon hiertoe maar moeilijk besluiten. Het land moest nog bijkomen van de grootschalige troepenverplaatsingen naar Nederlands-Indië tussen 1945 en 1949, in een vergeefse poging om behalve met diplomatieke ook met militaire middelen het Nederlandse gezag in deze kolonie te herstellen.¹⁵ Deze uitzendingen hadden bovendien de krijgsmacht opbouw ernstig verstoord.¹⁶ Na de overdracht van de soevereiniteit op 27 december 1949 duurde het vervolgens nog bijna anderhalf jaar voordat Nederland zijn krijgsmacht begon op te bouwen op een wijze die de, zij het bescheiden, goedkeuring van de hoogste NAVO-commandanten kreeg. Het defensiebudget werd bijna verdubbeld en de vorming van eenheden versneld. Toch bleef er kritiek. Vooral de Britten en de Amerikanen waren erop tegen dat Nederland naast een relatief grote land- en luchtmacht, tevens een omvangrijke marine ging opbouwen.¹⁷ Verder had men van NAVO-zijde onder meer grote moeite met het Nederlandse mobilisatiesysteem en het relatief geringe aantal parate eenheden. Een factor die in de eerste jaren eveneens af en toe voor vertraging in de opbouw zorgde, waren haperingen in de Amerikaanse materieelleveranties — die op zichzelf overigens de opbouw in zeer belangrijke mate mogelijk maakten.¹⁸ Ondertussen deed de Nederlandse regering er in de internationale fora alles aan om zo spoedig mogelijk garanties te krijgen voor de veiligheid van het gehele Nederlandse grondgebied. Zo bracht zij tijdens de NAVO-Raad in september 1950 als eerste lidstaat, bij monde van minister van buitenlandse zaken D. U. Stikker, het gevoelige onderwerp van de herbewapening

13 Notulen Comité Verenigde Chefs van Staven (CVCS), 7 juli 1950. Ministerie van defensie, Centraal Archiefdepot, Rijswijk (CAD), Archief Marinestaf.

14 De Britse betrokkenheid bij de verdediging van continentaal West-Europa had tot midden 1950 vooral het karakter van politieke *'damage limitation'*. In de eerste vijf jaar na de Tweede Wereldoorlog beruiste het Britse veiligheids- en defensiebeleid op drie pijlers: de verdediging van het Verenigd Koninkrijk, het behoud van een stevige positie in het Midden-Oosten en controle over de zeeroutes. De Britten beschouwden de Europese defensie als een vooruitgeschoven verdediging van Groot-Brittannië. Zij vonden *air power* en atoomwapens de beste middelen om de Sovjetunie af te schrikken en te verslaan. Na het uitbreken van de Korea-oorlog was er echter sprake van een actieve militaire *'continental commitment'*, die vooral tot uiting kwam in het stationeren van enkele divisies in de Bondsrepubliek. Vgl. P. Cornish, *British military planning for the defence of Germany, 1945-1950* (New York, 1996).

15 Alleen al van de Koninklijke Landmacht gingen er tussen 1945 en 1949 meer dan 120.000 militairen naar de Oost. Zij bleven daar gemiddeld ruim drie jaar. De laatsten vertrokken midden 1951. Zie: J. Hoffenaar, 'De terugkeer van de militairen van de Koninklijke Landmacht uit Indonesië (1947-1951)', *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf*, XIII (1990) 99.

16 J. Hoffenaar, 'Hannibal ante portas'. De Russische militaire dreiging en de opbouw van de Nederlandse krijgsmacht', in: J. Hoffenaar, G. Teitler, ed., *De Koude Oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '50* (Den Haag, 1992) 54-69.

17 Zie: Brouwer, Megens, 'Het debat in de ministerraad'.

18 C. M. Megens, *American aid to NATO allies in the 1950s. The Dutch case* (Amsterdam, 1994).

van (West-)Duitsland officieel ter sprake. De opbouw van Duitse militaire eenheden zou een werkelijk voorwaartse verdediging sneller mogelijk maken.¹⁹

Het dreigement van Montgomery maakte nog eens duidelijk dat Nederland er alle belang bij had de IJsselverdediging snel op te bouwen. Het deed er dan ook alles aan de IJssellinie voor alle bondgenoten volledig aanvaardbaar te maken. De Nederlanders bouwden in twee jaar, van begin 1951 tot eind 1952, volgens een goede nationale traditie een echte waterlinie, waarbij in enkele dagen grote stukken land aan weerszijden van de rivier onder water konden worden gezet.²⁰ Daartoe zouden onder meer grote stuwen in de Rijn en de IJssel worden geschoven. Weifelende bondgenoten moesten zo over de streep worden getrokken.

De bondgenootschappelijke discussie over de IJssellinie ontging de Nederlandse bevolking volledig. Wie goed de kranten las, kon het bestaan van de linie vermoeden. Wie dicht in de buurt woonde en bepaalde terreinen niet mocht betreden, wist dat daar ‘iets’ gebeurde dat met defensie te maken had. Slechts zeer weinigen waren echter op de hoogte van de precieze werking van de waterlinie. De bouw ervan was een uiterst geheim project. Dat had niet alleen militaire, maar ook belangrijke maatschappelijke redenen. Als bijvoorbeeld bekend was geworden dat maar liefst ruim 400.000 burgers aan weerszijden van de rivier bij een Sovjetaanval geëvacueerd hadden moeten worden, dan had dat waarschijnlijk tot grote onrust geleid. Bovendien zou het stellen van de stuwen leiden tot het droogvallen van de grote rivieren ten westen van de linie en tot een verstoring van de waterhuishouding in grote delen van het land. Deze zeer ingrijpende gevolgen stelden de Nederlandse politieke en militaire leiding voor een groot dilemma. Enerzijds zou gezien de rampzalige maatschappelijke en economische gevolgen zo lang mogelijk met het stellen van de stuwen moeten worden gewacht. Anderzijds moest dat vanuit militair-operationeel oogpunt juist zo snel mogelijk gebeuren, omdat het ongeveer een week zou duren voordat de gebieden volledig onder water zouden staan en dat was precies de periode die de vijandelijke hoofdmacht naar verwachting nodig zou hebben om de linie te bereiken.²¹

De twijfel over het tijdig stellen van de inundaties was niet de enige onzekerheid met betrekking tot de officiële geallieerde planning en ook niet de belangrijkste. In het algemeen waren de officiële NAVO-operatieplannen in die eerste jaren niet realistisch. Eerlijke Amerikaanse en Britse inschattingen van het Westerse weerstandsvermogen tegen de verwachte grote gepantserde conventionele Sovjet-Russische overmacht waren meestal veel somberder. De voornaamste reden hiervoor was dat de opbouw van de geallieerde strijdkrachten veel langzamer ging dan gepland. Op 15 februari 1952 trad het *Emergency Defence Plan* van SHAPE in werking. Dit plan bepaalde de hoofdlijnen van de NAVO-verdediging in Europa in de periode voorafgaande

¹⁹ 6e Vergadering NAC, 15 september 1950, C5-VR/2. NATO Archives.

²⁰ J. Hoffenaar, B. Schoenmaker, *Met de blik naar het Oosten. De Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag, 1994) 113-115; J. R. Beekmans, C. Schilt, ed., *Drijvende stuwen voor de landsverdediging. Een geschiedenis van de IJssellinie* (Utrecht, 1997).

²¹ Nota CGS, 29 januari 1952, Kab. 52/90. CAD, Archief minister van oorlog (zeer geheim), bundel 34/1952; Notulen Algemene Verdedigingsraad (AVR), 30 mei 1952. Ministerie van algemene zaken (AZ), Semi-Statistische Archieven (SSA), doos AVR 1952 t/m 1955.

aan het inwerkingtreden van het *Defence Plan*, dat op dat moment was voorzien voor 1 juli 1954. Volgens het *Emergency Defence Plan* moest in de Centrale Sector ‘the general line of the IJssel and Rhine Rivers’ worden vastgehouden.²² De Britse Chiefs of Staff beoordeelden het plan echter als ‘unrealistic because with the forces available ... we do not consider that the Rhine Line can be held.’²³ Het in september 1952 goedgekeurde *US Joint Outline Emergency War Plan* voorzag in de terugtrekking van Amerikaanse troepen van de Rijn naar de Pyreneeën. De Joint Chiefs of Staff hadden dit plan al ruim een half jaar eerder met generaal Eisenhower persoonlijk afgestemd; zijn NAVO-staf werd niet ingelicht. Alleen de Britten werden op de hoogte gebracht. Zowel de Amerikanen als de Britten begrepen echter dat Eisenhower om politieke redenen gedwongen was bij de planning in de NAVO, uitsluitend uit te gaan van de ‘*Continental Strategy*’, dus de verdediging aan de Rijn en de IJssel. Elke verwijzing naar een verder terugtrekken van troepen, naar een ‘*Peripheral Strategy*’, zou voor de continentale West-Europese lidstaten onbespreekbaar zijn, de Westerse cohesie verscheuren en zo Stalin in de kaart spelen.²⁴

Begin jaren vijftig bestond er dus een onduidelijke situatie met betrekking tot de geallieerde planning. De politieke en militaire autoriteiten in de continentale West-Europese lidstaten waren hiervan niet precies op de hoogte. Zij begrepen echter maar al te goed dat zo lang de benodigde divisies nog niet op de been konden worden gebracht, de officiële operatieplannen niet konden worden uitgevoerd. Zij beseften dat er een gat bestond tussen het officieel beoogde en het feitelijk uitvoerbare optreden. Dat vonden zij buitengewoon zorgelijk. De vijand kon immers binnenkort voor de deur staan. Vanaf het voorjaar van 1951, toen de planning binnen het net opgerichte Europese NAVO-hoofdkwartier op gang kwam, had Montgomery, die bij de NAVO Deputy SACEUR was geworden, alle bij de planning betrokken officieren op scherp gezet. 1 December 1952 was volgens hem de ‘*Master Date*’. ‘The Russians will have to decide by *then* whether to attack in the West, or not: on the premise that if they waited much longer they would find us too strong.’²⁵ 1952 was naar zijn mening ‘a key year’, omdat de beginnende Duitse herbewapening in dat jaar ‘may force Russia to strike in the West.’²⁶ Hij koos 1 december van dat jaar als de datum waarop ‘the weapons must be forged and be ready for use’, om de eenvoudige reden dat de NAVO-

22 ‘SHAPE EDP 1-52, code name ‘Vigilance’’, 15 februari 1952, gevoegd bij brief van SACEUR, voor deze de Deputy Chief of Staff Plans and Operations, Air Vice Marshal, RAF, E. C. Hudleston, aan de Commander-in-Chief Allied Forces Northern Europe, 1 december 1951, SHAPE 731/51. SHAPE, CR, 1B R-2 L-21A.

23 ‘SHAPE EDP’, 9 januari 1952, COS(52)26. PRO, DEFE 5/36/26. De Commander Allied Land Forces Central Europe, generaal Juin, drukte zich in een brief aan Eisenhower (31 december 1951, 11/ALFCE/SG) iets voorzichtiger uit, maar schreef desalniettemin in relatie tot de uitvoerbaarheid van het EDP dat ‘we find ourselves today, and for two more years, in a dangerously precarious situation.’ SHAPE, CR, 1B R-2 L-042.

24 W. S. Poole, *History of the Joint Chiefs of Staff. The Joint Chiefs of Staff and National Policy*, IV, *The Joint Chiefs of Staff and National Policy 1950-1952* (Washington, 1996) 159.

25 ‘Remarks by Field-Marshal Montgomery’ op de stafconferentie bij SHAPE op 18 mei 1951. SHAPE, CR, 1B R-2 C-030.

26 ‘Visits to U.K., Belgium and Holland. Note by Field-Marshal Montgomery’, 12 juni 1951, FM/47. SHAPE, CR, 1B R-3 L-018.

strijdkrachten niet eerder gereed konden zijn. Bovendien, zo redeneerde hij, ‘if the Russians should decide to start World War III they will do so in the winter months: when the Western Air Forces would not be able to operate at maximum efficiency, and when the Western Land Forces would not be in a high state of battle efficiency.’²⁷

EEN GERINGE BELANGSTELLING VOOR DE VERDEDIGING VAN NEDERLAND

De urgentieverklaring van Montgomery brengt ons opnieuw bij de kern van de kwestie die in Nederland in de zomer 1952, na de verschijning van het artikel van Drew Middleton, zo hoog opliep: hoe zouden de geallieerden daadwerkelijk optreden als het Rode Leger op korte termijn West-Europa zou aanvallen? Er bestond immers ruimte tussen de plannen en de realiseerbaarheid en deze kon op verschillende wijzen worden gedacht.

In deze situatie konden nationale belangen de overhand krijgen in het optreden der geallieerden. En daarvoor waren de Nederlandse autoriteiten zeer bevreesd. Reeds in het voorjaar van 1951, toen zoals vermeld de defensieplanning bij SHAPE voortvarend van start ging, had het Comité Verenigde Chefs van Staven, het coördinerende orgaan van de chefs van staven van de krijgsmacht delen, geconstateerd dat onder de bondgenoten de belangstelling voor de verdediging van Nederland in het algemeen gering was. De Nederlandse defensietop vermoedde dat de geallieerde bevelhebbers de neiging hadden over te hellen naar de Franse opvatting, dat wilde zeggen een verdediging achter de Rijn en alléén de Rijn.²⁸ Dit vermoeden stoelden zij op mededelingen van het hoofd van de Nederlandse liasonmissie bij SHAPE, generaal-majoor Th. E. E. H. Mathon, die waarschuwde dat er in het geallieerde hoofdkwartier ernstig rekening werd gehouden met een verdediging ten zuiden van de grote rivieren.²⁹ Van oudsher beschouwden de Fransen de Rijn als hun *frontière naturelle*.³⁰ Het is interessant te constateren dat de opstelling van Frankrijk in deze opbouwperiode voor Nederland zowel voordelig als nadelig was. Enerzijds was Frankrijk de grote bondgenoot die zich steeds sterk maakte voor een *continental strategy*, anderzijds had zij bij de operationele invulling daarvan altijd in eerste instantie de bescherming van haar eigen grondgebied voor ogen en dat kon voor Nederland ongunstig uitvallen.

De scepsis van de Nederlandse defensieleiding nam in het najaar van 1951 toe, na de benoeming van de Franse generaal (vanaf mei 1952 *maréchal de France*) A. Juin tot commandant van de Allied Land Forces Central Europe. Verschillende ontwikke-

²⁷ ‘Note by Field Marshal Montgomery, 27 May 1951’, SHAPE, CR, 12C R-1 L-13.

²⁸ Notulen CVCS, 8 juni 1951. CAD, archief Marinestaf.

²⁹ Brief Head Netherlands Liason Mission SHAPE aan minister van oorlog e. a., 2 juni 1951, nr. U.390-51/M.1, Semi-Statisch Archief KL, Den Haag (SSAKL), archief Militair-Politieke Aangelegenheden (MPA), nr. 679.

³⁰ De primaire taak voor de Franse strijdkrachten was ‘assurer avec le concours des alliés la couverture de la frontière du Rhin’, zoals reeds was verwoord in het besluit van het Comité de Défense Nationale van 30 november 1948. Aangehaald in: P. Guillen, ‘La France et la question de la défense de l’Europe occidentale, du Pacte de Bruxelles (Mars 1948) au Plan Plevén (Octobre 1950)’, *Revue d’histoire de la deuxième guerre mondiale et des conflits contemporains*, CXLIV (1986) 80.

lingen leken haar bange vermoedens te bevestigen. Zo zouden in het voorlopige *emergency plan* van maarschalk Juin zowel de Ardennen, als Holland zijn aangeduid als hardnekkig te verdedigen gebieden, *firm bases*. In het definitieve plan echter werd nog uitsluitend over de Ardennen gesproken. Met betrekking tot Nederland vermeldde het plan slechts dat de vijandelijke opmars door het land, door inundaties en vernielingen zou worden bemoeilijkt.³¹ Het operatieplan had echter, zo blijkt uit de discussies voorafgaande aan de vaststelling van het plan, voor Nederland nog slechter kunnen uitvallen. SHAPE, die de planning coördineerde en integreerde, moest af en toe flink bijsturen. Eind november 1951 schreef zij in een commentaar op een concept van het plan het ermee eens te zijn dat ‘in first priority a Central Firm Base in the area Eifel-Ardennes-Hunsrück’ moest worden behouden. Zij wees er daarnaast op — en daarom gaat het hier — dat diverse verwijzingen naar uitsluitend de ‘Rhine’ moesten worden gewijzigd in ‘IJssel Rhine.’³² Deze aanwijzing hielp aanvankelijk weinig. Een maand later moest SHAPE namelijk de commandanten van de land-, zee- en luchtstrijdkrachten in de Centrale Sector nogmaals verzoeken ‘any reference to or inference of withdrawal operations to the west of the IJssel-Rhine’ uit hun ontwerp *Central Region Combined Emergency Defense Plan* te schrappen. Dit gold in het bijzonder voor de passage waarin werd gesproken over ‘the ‘stopline’ based on the Vosges-Ardennes-Meuse and Albert Canal!’³³

Er waren meer omineuze voortekenen. Zo waren er aanwijzingen dat Rotterdam niet meer als belangrijke aanvoerhaven in de plannen was opgenomen, waardoor de IJsselverdediging in de lucht zou komen te hangen.³⁴ Tevens leek het erop dat de geplande oliepijpleidingen in het kader van het infrastructuurprogramma van de NAVO, bij de grote rivieren zouden stoppen. In het voorjaar van 1952 werd de ongerustheid bij de Nederlandse defensieleiding nog groter toen de commandant van de Northern Army Group (NORTHAG), Sir John Harding, aangaf dat hij de vakgrens tussen het Nederlandse en het Britse legerkorps wilde verleggen van de Waal naar de zuidelijker gelegen lijn Rees-Gogh-Afferden-Boxmeer-Uden-Vught. Hij was van mening dat één Nederlandse divisie ten zuiden van de grote rivieren, in de omgeving van het Reichswald, moest worden ingezet.³⁵ De Nederlandse chef Generale Staf, generaal

31 Dit blijkt uit een brief van CGS aan SACEUR, 11 juni 1952, nr. MPA 1492 AT/1213-1274, alsmede uit een nota van minister van oorlog, C. Staf, ten behoeve van de Algemene Verdedigingsraad van 19 september 1952, zoals van te voren ter beoordeling voorgelegd aan de voorzitter CVCS, 11 september 1952, nr. NAP 52/1173. SSAKL, MPA/1492. Er zijn geen concept-plannen gevonden waarin West-Nederland expliciet als ‘hold area’ of ‘firm base’ werd aangeduid.

32 Brief Major General P. L. Bodet, Assistant Chief of Staff, Plans, Policy and Operations, aan Commander-in-Chief Allied Land Forces Central Europe, 28 november 1951, PPO 1241. SHAPE, CR, 1B R-2 C-11.

33 Brief SACEUR, voor deze Major General P. L. Bodet, Acting Deputy Chief of Staff Plans and Operations, aan de C-i-C Allied Land Forces, Central Europe, de C-i-C Allied Air Forces, Central Europe en de Flag Officer Central Europe, 28 december 1951, SHAPE 801/51. SHAPE, CR, 1B R-2 C-13.

34 Van der Harst, ‘European Union and Atlantic Partnership’, 90. De militaire waardering van Rotterdam stond in deze eerste opbouwjaren voortdurend ter discussie. Een vroeg voorbeeld is de moeite die de toenmalige CGS, generaal H. J. Kruls, in 1949 moest doen om Rotterdam naast Antwerpen als ‘port of stores’ erkend te krijgen in het kader van het *Short Term Plan* van de Westerse Unie, Notulen WUCOS-vergadering 27 september 1949, DG 1/6/36. PRO, archieven BTO/WEU.

35 Brief Head Netherlands National Section bij de British Army on the Rhine, majoor A. A. Paessens,

B. R. P. F. Hasselman, achtte deze grensverlegging prematuur. Hij vond dat er eerst voldoende troepen moesten zijn om de IJsselsector te verdedigen.³⁶ In het verlengde hiervan kon de wens van Harding worden beschouwd om de *Main Headquarters* van NORTHAG van Eindhoven naar Maastricht (de Pietersberg) en de *Rear Main Headquarters* van Valkenswaard naar Fort Eben-Emaël te verplaatsen.³⁷ En of dit allemaal nog niet genoeg was, waren er in dezelfde periode sterke aanwijzingen dat Frankrijk probeerde maarschalk Juin benoemd te krijgen tot commandant van alle NAVO-strijdkrachten in de Centrale Sector, een functie die generaal Eisenhower tot dan toe naast zijn functie van SACEUR bekleedde.³⁸ Dat zou voor Nederland verstrekkende gevolgen kunnen hebben, zo was het vermoeden.³⁹ ‘Aangezien van Franse zijde nog steeds de lijn Antwerpen-Ardennen als verdedigingslijn wordt aangehouden is uit strategisch oogpunt de benoeming van generaal Juin voor Nederland gevaarlijk’, aldus een minister in april 1952.⁴⁰ Zijdelings zij opgemerkt dat Juin zich herhaalde malen verzette tegen de aanwijzing van Antwerpen als belangrijkste aanvoerhaven voor de Britse troepen. Hij wilde liever een of meer Franse Kanaalhavens daarvoor bestemmen.⁴¹

Nee, de Nederlandse defensietop dacht in een geheel andere richting. Zij wilde een hardnekkige verdediging achter de IJssel inrichten en, als de vijandelijke troepen toch zouden doorbreken, de geallieerde troepen laten terugtrekken in een ‘*firm base Holland*’, die met alle middelen moest worden behouden. Zij wezen op de grote voordelen van het behoud van een stevig bruggenhoofd ten westen van de IJssel en ten noorden van de grote rivieren. Bij een eventuele vijandelijke doorbraak ten zuiden van deze rivieren zouden de geallieerden in het bezit blijven van vliegbases van waaruit de vijandelijke verbindingslijnen konden worden bestookt. Tegelijkertijd zouden de vijand deze bases worden ontzegd. Dat zou van groot belang zijn omdat deze zich bij uitstek leenden voor luchtaanvallen en aanvallen met geleide, al dan niet met atoomkoppen geladen, projectielen tegen de strategische luchtbases op de Britse eilanden. Bovendien zou het behoud van een ‘*firm base Holland*’ de vijand het gebruik ontzeggen van de Nederlandse kust, met zijn havens en zearmen, welke zeer geschikt zouden

aan CGS, Hasselman, 6 mei 1952, nr. BAOR 4022 Plans en brief Harding aan CGS, 22 augustus 1952, nr. BAOR 1053. CAD, archief Netherlands Detachment NORTHAG.

³⁶ Brief Hasselman aan Harding, 1 september 1952, nr. MPA 1629 N/1213-1274. SSAKL, MPA/1629.

³⁷ Brief Head Netherlands Liaison Section NORTHAG, kolonel A. D. C. van der Voort van Zijp, aan CGS, ca. 6 August 1952, nr. 1118 ZG. CAD, archief Netherlands Detachment NORTHAG.

³⁸ SACEUR was daarnaast tevens bevelhebber van Amerikaanse strijdkrachten in Europa.

³⁹ Brief minister van buitenlandse zaken, voor deze de secretaris-generaal, aan de buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur in Londen, 18 april 1952, nr. N 4349. Archief ministerie van buitenlandse zaken, Den Haag (BuZa), archief NAVO 1948-1954 en DMA (Directie Militaire Aangelegenheden) 1950-1954, inv.nr. NAVO/1945-1954/00269.

⁴⁰ Notulen Ministerraad, 21 april 1952. Nationaal Archief, Den Haag (NA), archief Ministerraad (MR), inv.nr. 396.

⁴¹ Zie o. a. brief luitenant-generaal Jean E. Valluy, *Deputy Chief of Staff, Logistics and Administration*, aan SACEUR, 21 november 1952, nr. 48/LOG/DCLS, over ‘Ports for British Forces in Germany in Wartime.’ SHAPE, CR, 12C R-2 L-22. N. B.: Tot eind 1951 werden de Britse troepen nog via Hamburg bevoorrad. Het volgende jaar veranderde dat. In vreedstijd werden zij voortaan hoofdzakelijk bevoorrad via de haven van Antwerpen, terwijl munitie via Zeebrugge en personeel via Hoek van Holland werd aangevoerd. De kwetsbaarheid van dit ‘*Antwerp complex*’ in tijd van oorlog leidde spoedig tot een zoektocht naar meer zuidelijk gelegen alternatieven.

zijn voor het inrichten van onderzeebootbases en welke hem in staat zouden stellen zijn overmacht op dit wapen volledig uit te buiten.⁴²

Deze opvattingen sloten min of meer aan bij die van de Duitse topmilitairen en de aanpak die generaal Eisenhower militair gezien de meest wenselijke vond. Zij gingen uit van de idee Denemarken en delen van Noord-Duitsland en eventueel Noord-Nederland te behouden, om van daaruit de opmarcherende Sovjeteenheden in de flank te kunnen aanvallen. Zuid-Duitsland en de Alpen zouden eveneens moeten worden behouden, om de vijand op zijn andere flank te attaqueren.⁴³ De Duitse visie stond in die dagen bekend als het 'plan-Speidel', genoemd naar de Duitse generaal die tijdens de eerste onderhandelingen over de Europese Defensie Gemeenschap in de eerste maanden van 1951, het Duitse plan ontvouwde.⁴⁴ Dit 'plan-Speidel' werd in de Nederlandse pers dikwijls als alternatief voor de Franse verdedigingsconceptie aangeprezen. De opvattingen van de Duitsers en uiteraard vooral van Eisenhower vonden eind 1951 hun weerslag in het *Defence plan* van SHAPE, dat op 1 juli 1954 in werking zou moeten treden.⁴⁵ De Nederlandse (en Duitse en Deense) zorgen golden, zoals gezegd, de uitvoering van het tot die tijd geldende *Emergency Defence Plan*. Overigens had de Nederlandse militaire leiding voorlopig nog niet werkelijk de intentie om linies in Nederland en Duitsland op elkaar te laten aansluiten. Toen de eerder genoemde generaal-majoor Mathon voorstelde om, wellicht in overleg met de geallieerden en met Duitse hulp, de IJssellinie uit te breiden tot de Eems en het Dortmund-Emskanaal, kreeg hij bij zijn Nederlandse collega's geen voet aan de grond.⁴⁶ De verdediging aan de IJssel was volgens hen op dat moment het hoogst haalbare.

De aanwijzingen voor de vermeende geringe geallieerde belangstelling voor de verdediging van Nederland ten noorden van de grote rivieren, vielen samen met ongunstige geallieerde beoordelingen over de vorderingen van de Nederlandse defensie-opbouw. Vooral de Nederlandse landmacht en zijn officierskorps moesten het ontgelden. Wat te denken van het keiharde oordeel dat Montgomery eind november 1951 na een bezoek aan Nederland velde: 'The Dutch Army [is] useless to NATO.'⁴⁷ Dat

42 Nota minister Staf, 19 september 1952 (zie noot 31).

43 Zie bijvoorbeeld de toelichting van Eisenhower op zijn plannen tijdens een bijeenkomst in het Witte Huis, 31 januari 1951: 'I want to build a great combination of sea and air strength in the North Sea. I'd make Holland and Denmark a great 'hedgehog' and I'd put 500 or 600 fighters behind them and heavy naval support in the North Sea. I'd do the same sort of thing in the Mediterranean, ...' *Foreign Relations of the United States*, 1951, Vol. 3 (1), 452. In 1952 groeide, zoals de Nederlandse ambassadeur in Washington, J. H. van Roijen, het noemde, 'de tegenstelling tussen de Eisenhower-strategie (*hold areas* in Noorden en Zuiden) en de Franse strategie (eventueel terugtrekken op Frankrijk).' Telegram Van Roijen N 5, 13 juni 1952. BuZa, archief 13, nr. 269.

44 Voor de Duitse militaire opvattingen zie o. a.: F. Buchholz, *Strategische und militärpolitische Diskussionen in der Gründungsphase der Bundeswehr 1949-1960* (Frankfurt a. M. etc., 1991).

45 Zie noot 8.

46 Brief Head Netherlands Liaison Mission SHAPE, luitenant-generaal Mathon, aan minister van oorlog e. a., 2 juni 1952, nr. U.390-51/M.1. SSAKL, MPA/679; Brief Mathon aan minister (van buitenlandse zaken?), 31 augustus 1952. BuZa, GS I, 771.

47 Verslag van Montgomery 'Visit to Holland by Field-Marshal Montgomery: 26/28 November 1951', 29 november 1951, FM/57. SHAPE, CR, 12C R-1 L-14. Een Nederlands verslag van hetzelfde bezoek vermeldde dat volgens 'Monty' de landmacht was 'unfit to fight anybody, today.' BuZa, GS I, map 771.

maakte de Nederlandse positie er niet steviger op. Wie slecht presteert, heeft weinig te vertellen. De eiser, Nederland, zat tegelijkertijd in het beklagenbankje.

DE NEDERLANDSE REGERING IN HET NAUW

De moeilijkheden bij en de meningsverschillen over de opbouw van met name de Nederlandse landmacht waren vrij algemeen bekend. In januari 1951 hadden zij zelfs geleid tot de ontheffing uit zijn functie van de internationaal gewaardeerde chef Generale Staf generaal H. J. Kruls.⁴⁸ Daarentegen was slechts een beperkte kring van politici, diplomaten en militairen op de hoogte van alle ‘ins’ en ‘outs’ van de internationale perikelen rond de strategische positie van het Nederlandse grondgebied. Daarom sloeg het midden zomer 1952 min of meer bij toeval ‘ontdekte’ artikel van Drew Middleton in als een bom bij de rest van de bevolking. Bijna alle Nederlandse kranten berichtten erover.⁴⁹ De Nederlandse bevolking zag nu zwart op wit welke gevaren haar boven het hoofd hingen. Niet alleen Noord- en Oost-Nederland zouden worden opgegeven — wat voor velen waarschijnlijk ook nieuw was — maar de kans bestond dat dit eveneens zou gelden voor het dichtbevolkte westen van het land. Zoals eerder is aangegeven, bestond zelfs de kans dat ook Zuid-Nederland niet zou worden verdedigd, maar dat wisten slechts zeer weinigen.

Het artikel van Middleton was voor de belangrijkste parlementariër van dat moment, de katholieke voorman C. P. M. Romme, aanleiding de ‘rooms-rode’ regering onmiddellijk te vragen om opening van zaken te geven.⁵⁰ Daarmee bracht hij de regering behoorlijk in de problemen. Het duurde ruim drie weken voordat zij een antwoord gaf. Dat was wel begrijpelijk, onder meer omdat er een nieuw kabinet in de maak was, maar veel vertrouwen gaf het natuurlijk niet. De regering stond voor een probleem vergelijkbaar met dat van de kwadratuur van een cirkel. Zij was op de hoogte van de grote lijnen van de officiële geallieerde defensieplannen en wist dat er een kloof bestond tussen deze plannen en de realisatie ervan. Zij kon echter over deze zaken geen precieze mededelingen doen, omdat ze ‘*cosmic top secret*’ waren. Belangrijker nog was dat de regering dat ook niet wilde doen, omdat zij vreesde dat de bevolking dan niet langer bereid zou zijn de zeer hoge bedragen voor defensie op te brengen. Het laatste was nodig om de genoemde kloof binnen enkele jaren te kunnen dichten.⁵¹

48 Zie: J. W. L. Brouwer, ‘Politiek-militaire verhoudingen aan het begin van de Koude Oorlog: rond het ontslag van generaal H. J. Kruls, januari 1951’, in: Hoffenaar, Teitler, *De Koude Oorlog*, 70-86.

49 Onder meer: ‘Onthulling van de ‘New York Times’: Verdediging van Nederland in discussie’, *de Volkskrant*, 19 augustus 1952; ‘Meningsverschillen over strategie weer actueel’, *Algemeen Handelsblad*, 19 augustus 1952; ‘Verzet tegen de Franse Visies’, *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 19 augustus 1952; ‘Parijs wenst defensie langs Rijn en Waal’, *Het Vrije Volk*, 19 augustus 1952; ‘Wordt Nederland verdedigd?’, *de Telegraaf*, 22 augustus 1952; ‘Kan Nederland op geallieerde hulp rekenen?’, *Trouw*, 22 augustus 1952. In de maanden hierna bleef de verdediging van Nederland de gemoederen in pers en politiek bezighouden. Zie: *Dagelijks Overzicht. Samengesteld door de LVD*, 1952.

50 Aanhangsel *Handelingen Tweede Kamer* (HTK), Buitengewone Zitting 1952, vraag 7 (ingekomen op 20 augustus 1952).

51 Een maand later, op 27 september, stelde de katholieke parlementariër J. J. Fens de problematiek aan de orde in de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa.

De regering was reeds eerder die zomer op de hoogste NAVO-niveaus op zoek gegaan naar een ondubbelzinnige uitspraak over het behoud van de IJssel als deel van de hoofdverdedigingslinie en over het behoud van West-Nederland als een *firm base*. De nieuwe, in april 1952 aangetreden SACEUR, generaal Matthew B. Ridgway, begreep dat er met betrekking tot het *Emergency Defense Plan* 'cause for misunderstanding regarding intentions' bestond. Hij verzekerde echter:

I am firmly determined (and so is Marechal Juin), under the Emergency Defence Plan to defend the Rhine-IJssel line to the last. I do not countenance any thought of failure in this strategy and, therefore, no planning for withdrawal into national redoubts is possible.⁵²

De Nederlandse politieke en militaire leiding was met deze verklaring echter allerminst tevreden. Terwijl Eisenhower zijn goedkeuring over het inundatieplan voor de IJssel had uitgesproken en de bedoeling leek te hebben Nederland ten westen van deze rivier als een '*firm base*' te behouden,⁵³ was het van Ridgway bekend dat hij afkerig was van 'fortresses' and 'redoubts.'⁵⁴ Al bij zijn installatie had Ridgway aangegeven dat het naar zijn oordeel belangrijker zou zijn de strijdkrachten bij elkaar te houden om naar een bruggenhoofd te kunnen terugtrekken en van daaruit een tegenaanval te ondernemen, dan tot elke prijs bepaalde strategisch kwetsbare delen van West-Europa te behouden.⁵⁵ Het was daarom niet verwonderlijk dat de Nederlanders Ridgway's opmerkingen met de nodige scepsis bekeken, vooral waar hij sprak over de onmogelijkheid van planning voor terugtrekken in nationale *redoubts*. Bovendien zei hij in diezelfde verklaring dat als gevolg van vijandelijke lucht- en mijnendreiging, niet kon worden gerekend op Rotterdam en Antwerpen als aanvoerhavens in tijden van oorlog. Generaal Hasselman hield in zijn reactie voorlopig echter voet bij stuk. Hij deelde Ridgway mee dat de Nederlandse militaire autoriteiten 'thought it fit to prepare a retreat to a firm base.'⁵⁶ Al met al was er in de loop van 1952 een voor alle betrokkenen onduidelijke en weinig bevredigende situatie ontstaan. Het bleef in essentie een kwestie van vertrouwen én vermogen en beide elementen ontbraken in de zomer van dat jaar.

Wat moest de regering nu aan het parlement vertellen om de kwadratuur van de cirkel op te lossen? Minister van oorlog en van marine C. Staf ging eerst naar het hoofdkwartier van de NAVO in Parijs om uit de eerste hand te horen hoe de vork precies in de steel zat.⁵⁷ Veel schoot hij daarmee niet op. De enige oplossing was tijd,

52 Brief Ridgway aan Hasselman, 14 August 1952, nr. SHAPE/812/52, AG 1241/5 PPO. SHAPE, CR, 1B R-01 L-179.

53 Dit was althans de conclusie die minister Staf eind mei 1952, na zijn laatste bezoek aan SHAPE, had getrokken. Notulen AVR, 30 Mai 1952. AZ, SSA, doos AVR 1952 t/m 1955.

54 'History of ALFCE 1952', 60. SHAPE, CR, 12B R-2 L-001. Zie ook: M. B. Ridgway, *Soldier. The Memoirs of Matthew B. Ridgway*, H. H. Martin, ed. (New York, 1956) 248. Hij schreef hier dat hij als SACEUR geen gebied zomaar zou hebben opgegeven, maar wel onder één voorwaarde: hij zou geen hopeloze posities verdedigen.

55 Minister Staf haalt deze uitlatingen van Ridgway aan in een nota van 8 februari 1954. NA, MR, nr. 498.

56 Van der Harst, 'European Union and Atlantic Partnership', 92.

57 Minuut Sir Neville Butler (HMs Ambassador in The Hague) aan Lord Hood, 25 augustus 1952. PRO, FO 371/102466.

geduld, maar daarmee kon de regering in deze tijd van acuut geachte dreiging niet weggelopen. Daarom zocht zij haar toevlucht in algemene formuleringen en verschool zij zich achter geheimhouding, in de hoop dat dit voldoende zou zijn om de onrust in te dammen.⁵⁸ De eerste concepten van het antwoord op de vragen van Romme bevatten nog passages als ‘de bestaande plannen voorzien in de verdediging van het Nederlands grondgebied.’ Vervolgens werd gesproken over ‘de bestaande conceptie voorziet in een *behoorlijke* (cursivering JH) behartiging van de Nederlandse belangen.’ Daarna stond er in de concepten ‘dat de bestaande conceptie, gezien de nog beperkte middelen, rekening houdt met de Nederlandse belangen.’⁵⁹ Uiteindelijk antwoordde de regering dat zij het ‘niet in het algemeen belang [acht] opening van zaken te geven betreffende militair-strategische plannen.’ Zij ging vervolgens verder met:

De Nederlandse regering staat op het standpunt, dat aan de zware Nederlandse defensie-inspanning in geallieerd verband de zekerheid van geallieerde verdediging van Nederland in geval van een aanval onverbreekelijk verbonden *behoort* (cursivering JH) te zijn. In het licht van hetgeen de regering bekend is omtrent de geallieerde militair-strategische conceptie leidt dit standpunt tot de onverminderde voortzetting van de Nederlandse defensie-inspanning.⁶⁰

Buitenstaanders hadden weinig keus: zij moesten de regering maar op haar woord geloven, zoals de regering SACEUR maar moest vertrouwen. Romme had begrip voor de positie van de regering. Hij vond dat zij duidelijke taal had gesproken, ‘zo duidelijk als men in de gegeven omstandigheden kan wensen, en het is ook taal, die bedoeld is gerust te stellen.’⁶¹

Twijfels bleven echter aan parlementariërs knagen. Zelfs de Atlantische solidariteit werd in twijfel getrokken. Prof. dr. C. Gerretson, lid van de Eerste Kamer voor de Christelijk-Historische Unie, vroeg de regering of de zekerheid bestond of, in het geval Nederland na een verdediging in geallieerd verband zou worden bezet, geen der bondgenoten afzonderlijk vrede zou sluiten vóórdat geheel Nederland zou zijn bevrijd. De regering antwoordde dat zij deze zekerheid meende te hebben op grond van artikel 5 van het Noord-Atlantisch Verdrag.⁶²

Ondertussen probeerde de regering op de hoogste niveaus aandacht te vragen voor de geallieerde defensieplanning ten aanzien van continentaal West-Europa, en Nederland in het bijzonder. Zo was zij aanvankelijk van plan het *Emergency Defence Plan* ter sprake te brengen in het hoogste militaire orgaan van de NAVO, het Military Committee, of in het permanente orgaan van dit comité, het Military Representative Committee.⁶³ De Amerikaanse State en Defense Departments toonden meer dan gewo-

⁵⁸ Notulen Ministerraad, 25 augustus en 4 september 1952. NA, MR, inv.nr. 397.

⁵⁹ Voor verschillende concepten van het antwoord van de regering op de vragen van Romme zie: BuZa, Code 9 (I), inv.nr. 04335.

⁶⁰ Aanhangsel *HTK*, Buitengewone Zitting 1952, antwoord op vraag 7 (ingekomen op 13 september 1952).

⁶¹ ‘Gelijk recht op verdediging’, *de Volkskrant*, 25 september 1952.

⁶² Aanhangsel *HTK*, 1952-1953, vraag 1 (ingekomen op 1 oktober en beantwoord op 21 oktober 1952).

⁶³ Bericht van Van Starckenborch (Nederlandse Permanente Vertegenwoordiger bij de NAVO) aan minister van buitenlandse zaken, 9 september 1952, N 157. SSAKL, MPA/687.

ne aandacht voor de Nederlandse bezorgdheid en vroegen zich af wat de regering precies aan de orde wilde stellen.⁶⁴ Deze Amerikaanse belangstelling valt achteraf wel te begrijpen. Zoals eerder gezegd, planden de Amerikaanse strijdkrachten in die maanden immers nog geheel op basis van een *'peripheral strategy.'* Hun belangstelling zal er niet minder op zijn geworden toen de Nederlandse regering zeer korte tijd later besloot het vraagstuk op het allerhoogste niveau, bij de North Atlantic Council en de Standing Group, ter bespreking voor te leggen. Minister Staf stelde ten behoeve van deze bijeenkomst een korte, zakelijke nota voor de leden van de beide fora op.⁶⁵ Daarnaast boog het Comité Verenigde Chefs van Staven zich over een ontwerp-telegram aan de Nederlandse Permanente Vertegenwoordiger in de North Atlantic Council, jhr. A. W. L. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer, waarin de Nederlandse visie met betrekking tot de NAVO-strategie nauwkeurig was verwoord.⁶⁶ Ten slotte instrueerden de twee ministers van buitenlandse zaken, J. W. Beyen en J. M. A. H. Luns, de Nederlandse ambassadeur in Washington, J. H. van Roijen, over het in te nemen standpunt in diens gesprekken met Amerikaanse beleidsmakers.⁶⁷ Dit alles gebeurde echter onder het voorbehoud dat eerst de resultaten van een gesprek met maarschalk Juin moesten worden afgewacht.

Dit gesprek vond op 22 oktober in Den Haag plaats en verliep gunstig. Maarschalk Juin leek zijn gesprekspartners ervan te hebben overtuigd dat hij 'persé niet speciaal geporteerd is voor de verdediging van Frankrijk.'⁶⁸ Andere hoge NAVO-autoriteiten deden in die dagen eveneens hun best de brand te blussen en de Nederlandse zorgen weg te nemen. Kort na elkaar arriveerden generaal Ridgway en de secretaris-generaal van de NAVO, Sir H. L. Ismay, voor besprekingen in Nederland.⁶⁹ De chef-staf van SHAPE, de Amerikaanse generaal A. M. Gruenther, legde bovendien tegenover *Elsevier's Weekblad* in Nederland de volgende verklaring af:

Laat mij echter voor ditmaal duidelijk en zonder omwegen constateren, dat er nimmer twijfel kan bestaan over het feit, dat het gebied, waarvan de defensie aan SHAPE is toevertrouwd, *in zijn geheel* zal worden verdedigd. En dat er geen sprake is van enigerlei plan, dat het opgeven beoogt van ook maar het geringste deel ervan.⁷⁰

Meer zat er op dat moment voor Nederland niet in. Zolang er onvoldoende troepen waren, konden er geen garanties worden gegeven. Iedereen had zijn hoop gevestigd op een Duitse militaire bijdrage aan de Westerse defensie-inspanning. Daarover waren in die maanden moeizame onderhandelingen gaande in het kader van de Europese

⁶⁴ Bericht van Van Roijen (Nederlandse ambassadeur in Washington) aan minister van buitenlandse zaken, 2 oktober 1952, N 11. SSAKL, MPA/687.

⁶⁵ Bericht Staf aan Van Starckenborgh, 10 oktober 1952. SSAKL, MPA/687.

⁶⁶ CGS, o/1 sous-chef kolonel C. J. Valk, aan voorzitter CVCS, 18 oktober 1952, nr. MPA 1899P/1200-1274. SSAKL, MPA/687.

⁶⁷ Bericht Beyen/Luns, N 8, aan Washington, 11 oktober 1952. SSAKL, MPA, MPA/687. Dit bericht was door het Hoofdkwartier van de Generale Staf voorbereid. Concept-antwoord op telegram Van Roijen, N 11. SSAKL, MPA/687.

⁶⁸ Notulen Defensiecommissie, 23 oktober 1952. CAD, Archief Defensiecommissie.

⁶⁹ Zie o. a.: *Het Parool*, 15 oktober 1952.

⁷⁰ 'Defensie van Nederland: een verklaring', *Elsevier's Weekblad*, 18 oktober 1952.

Defensie Gemeenschap (EDG). Ook de meeste parlementariërs onderkenden dat: 'Indien Duitsland niet in EDG-verband wordt ingeschakeld, hangt de verdediging van de N. W.-hoek van Europa in de lucht.' Deze waarneming nam volgens hen echter niet weg dat de regering 'een niet aflatende diligentie' in acht moest nemen.⁷¹ Minister Staf was het geheel met de parlementariërs eens. Hij benadrukte echter tevens dat hij er een bezwaar in zag 'een eigen strategie te concipiëren.' Nederland kon weliswaar eigen inzichten naar voren brengen, maar voorop diende te staan 'dat wij bereid zijn een volledige medewerking te geven aan een gemeenschappelijke opstelling en uitvoering der plannen.'⁷² Hij erkende dat er verschillende plannen in discussie waren geweest, maar was er nu geheel van overtuigd dat

het mogelijke wordt gedaan het NAVO-territoir als geheel te verdedigen. Het mogelijke, want ... er moet een mogelijkheid zijn. En deze mogelijkheid groeit met de verdere defensie-inspanning Daarbij zal eerst niet kunnen worden vastgehouden aan hetgeen men zich uiteindelijk ten doel stelt en zal een meer westwaarts gelegen linie [waardoor niet het gehele Nederlandse grondgebied zal worden verdedigd] in beschouwing moeten worden genomen.⁷³

De verklaringen van de Nederlandse regering en hoge NAVO-functionarissen misten hun effect niet. Ruim twee maanden na de publicatie van het artikel van Middleton waren de binnenlandse gemoederen enigszins gesust en was het geallieerde front naar buiten toe weer gesloten. De Nederlandse regering toonde sindsdien weliswaar 'een niet aflatende diligentie' inzake deze strategische kwestie, maar stelde zich verder tamelijk terughoudend op. Zij realiseerde zich dat Nederland, als kleine bondgenoot, voorlopig nog weinig in de melk had te brokkelen. Van de geplande interventie tijdens een gemeenschappelijke vergadering van de North Atlantic Council en de Standing Group, waarbij ook Ismay en Ridgway aanwezig waren, kwam uiteindelijk niets terecht. Op het laatste moment besloot de Nederlandse permanente vertegenwoordiger bij de NAVO de Nederlandse punten niet aan de orde te stellen. De drie leden van de Standing Group lieten zich slechts in zeer algemene bewoordingen uit. Van Starckenborgh concludeerde dat in deze omstandigheden geen resultaat viel te verwachten van het naar voren brengen van speciale Nederlandse punten. Tevens ontraadde hij zijn Belgische collega specifieke zaken over het gebruik van de havens van Rotterdam, Antwerpen en Le Havre ter bespreking voor te leggen. Hij vreesde een oppervlakkige behandeling, met de kans dat de 'onvoorbereide SG uitlatingen zou kunnen doen, die ons slecht passen.'⁷⁴ De rest van het jaar beperkte de Nederlandse regering zich tot het maken van enkele kritische kanttekeningen tijdens belangrijke strategiedebatten in NAVO-verband.⁷⁵

⁷¹ HTK, 1952-1953, 2800, VIII A, nr. 10 (Voorlopig verslag, 21 oktober 1952).

⁷² HTK, 1952-1953, 2800, VIII A, nr. 11 (Memorie van antwoord, 31 oktober 1952).

⁷³ HTK, 1952-1953, 211.

⁷⁴ Codebericht Van Starckenborgh, N 275, aan minister van buitenlandse zaken, 29 oktober 1952. SSACL, MPA/687. Na afloop van de bijeenkomst werd in een officieel communiqué (opnieuw) verzekerd dat de NAVO-strategie 'de verdediging omvat van alle volkeren en gebieden, waarvoor de NATO verantwoordelijk is.' 'NATO purpose reaffirmed', *The Times*, 29 October 1952.

⁷⁵ Zo merkte Van Foreest tijdens een bespreking van de *Strategic Guidance* (SG 13/25) in het MRC (18

EEN MINDER PRANGENDE KWESTIE

Het lijkt er op dat vanaf 1953 de verdediging van Nederland een steeds minder prangende kwestie in het publieke en politieke debat werd. Verschillende factoren droegen daaraan bij. Eind 1952 waren de werkzaamheden aan de IJssellinie gereed gekomen en hadden tevens verschillende geallieerde bevelhebbers hun voldoening daarover uitgesproken. De bondgenoten waren bovendien in het algemeen een stuk positiever over de voortgang van de Nederlandse defensieopbouw. Daarbij was een soepelere gang van zaken bij de Amerikaanse materieelleveranties van belang. Een nog belangrijker factor was dat een forse Duitse bijdrage aan de Westerse defensie-inspanning, in het kader van de Europese Defensie Gemeenschap, daadwerkelijk in zicht kwam. Daarmee zou een echte voorwaartse defensie werkelijkheid kunnen worden. Misschien wel de belangrijkste rol speelde het overlijden van Sovjetleider Stalin in 1953. Voor de korte termijn leek de druk van de ketel.

Echt verdwenen waren de zorgen niet. Het feit dat Oost-Nederland bij een vijandelijke opmars sowieso zou worden opgegeven, bleef moeilijk verteerbaar. Wat het Nederlandse volk gelukkig niet wist, was dat de militaire leiding onmiddellijk na afloop van die hectische maanden zelf ook sterk aan de haalbaarheid van een *firm base* Holland ging twijfelen!⁷⁶ Op het hoogste politieke niveau bleef men intern nog enige jaren met zeer sombere scenario's rekening houden. Begin 1954 stelden Beyen en Luns in een notitie aan de minister van oorlog en marine dat, zolang de geplande twaalf Duitse divisies nog niet aanwezig zouden zijn, 'de NAVO-strijdkrachten niet in staat zullen zijn meer dan een verdragend gevecht tegen de aanvallende Sovjet-strijdkrachten te voeren, welk gevecht in het gunstigste geval zal resulteren in het houden van een bruggenhoofd in Zuid-West Frankrijk.' Zij hadden de indruk dat het vasthouden van 'een bruggenhoofd Nederland [...] uit militaire overwegingen wellicht onuitvoerbaar zou blijken te zijn.'⁷⁷ Ook minister Staf geloofde er niet meer in.⁷⁸ Het bleef voorlopig tobben. Nog in februari 1957 concludeerde de Commander-in-Chief Allied Forces Central Europe, de Franse generaal J. E. Valluy, dat het toen geldende strategische concept was 'doubtless the least unsatisfactory, but one which gives no

november 1952) op dat deze leidraad 'not emphasize sufficiently the inter-relation between the defense of Northwest Europe and the defense of the British Isles.' NATO Archives, MRC-meetings, MRC-060-52. Toen een paar weken later, op 9 december 1952, het MC de Strategic Guidance (MC 14/1) bediscussieerde, maakte Holthe een belangrijke kanttekening over 'an effort to hold selected key areas as long as possible.' NATO Archives, MC-meetings, MC/CS-007.

⁷⁶ 'Memorandum Firm Base Nederland', op 19 november 1952 (nr. 7101cf/1213-1901) door de voorzitter van het Comité Verenigde Chefs van Staven aangeboden aan de chef Marinestaf, de chef Generale Staf en de chef Luchtmachtstaf. De conclusie luidde dat terugtrekken en standhouden in een *firm base* Holland onmogelijk was. SSAKL, MPA/1492. Hoewel het comité vaststelde dat het memorandum uitging van de somberste veronderstellingen, was in elk geval duidelijk dat de topmilitairen weinig vertrouwen in deze nieuwe 'Vesting Holland' stelden.

⁷⁷ Concept-brief minister van buitenlandse zaken en minister zonder portefeuille aan minister van oorlog en marine, 9 januari 1954. BuZa, GS I, map 771.

⁷⁸ Notulen Ministerraad, 8 februari 1954. NA, MR, inv.nr. 399.

real protection to Western Europe.’⁷⁹ Dat men zich in Nederland vanaf 1953 minder zorgen leek te maken, was niet zozeer te danken aan de militaire capaciteiten van de NAVO, als wel aan de positievere inschatting van de politieke intenties van de Sovjetunie.

Vanaf 1958 leek Nederland werkelijk iets rustiger te kunnen ademen. Toen pas, en dus niet in 1954, zoals aanvankelijk in de bedoeling had gelegen, werd de eerste zichtbare stap naar een voorwaartse defensie gezet. De hoofdverdedigingslinie verschoof van de Rijn-IJssellinie naar de Weser-Fuldaalinee. Dat was mogelijk door de deelname van de Duitse strijdkrachten aan de NAVO-defensie — het plan voor een Europees leger was in 1954 afgewezen en de BRD was een jaar later lid van de NAVO geworden —, alsmede door de opstelling van tactische nucleaire wapens. In 1963 verschoof de linie verder oostwaarts, naar de Elbe, langs de *inner-deutsche Grenze*. Sindsdien verschenen er geen onrustbarende artikelen zoals die van Drew Middleton meer in de krant en zag de Nederlandse regering zich niet meer voor schier onoplosbare vraagstukken geplaatst. Nederland zou worden verdedigd. Maar veilig kon niemand zich voelen. Een kernoorlog hing immers als een zwaard van Damocles boven de gehele mensheid.

CONCLUSIE

Begin jaren vijftig zou Nederland bij een Sovjetaanval niet zijn verdedigd. Ingewijden beschouwden dit pijnlijke scenario destijds als zeer waarschijnlijk. De opbouw van de NAVO-strijdkrachten was nog niet zo ver gevorderd dat deze een voorwaartse verdediging konden voeren. Aanvankelijk was de voornaamste vraag welke gebieden wel en welke niet moesten worden behouden. De beantwoording kreeg vorm in operatieplannen en, nog belangrijker, voorbereidende maatregelen ter uitvoering van deze plannen. Hierbij botsten divergerende nationale belangen en inzichten, i. c. de Franse en de Nederlandse. Zeker in de allereerste jaren had de Nederlandse regering weinig troeven in handen om haar eisen kracht bij te zetten. Ze zat veeleer in het beklagdenbankje, omdat de opbouw van de Nederlandse krijgsmacht naar de mening van de NAVO-autoriteiten niet vlot genoeg verliep. Met de komst van generaal Juin als bevelhebber der landstrijdkrachten in Centraal-Europa leken de Franse strategische inzichten te gaan domineren. Dat was nadelig voor Nederland, omdat in de Franse optiek de verdediging aan de IJssel geen hoge prioriteit had.

Het bovenstaande maakt nog eens duidelijk dat ‘de’ NAVO en ‘het’ Europese hoofdkwartier als neutrale instanties niet bestonden. Wat zij deden en zeiden was altijd in belangrijke mate het resultaat van een strijd tussen nationale belangen. Dat gold zeker de operatieplannen, die voortdurend in ontwikkeling waren. Uiteraard werd een en

⁷⁹ Verklaring van Commander-in-Chief Allied Forces Central Europe (CINCENT) op een conferentie met zijn ondercommandanten, 27 februari 1957, gevoegd bij nota van CINCENT aan SACEUR, 9 april 1957, AFCE/76/57. SHAPE, CR, 1A R-14 L-045.

ander nooit zo duidelijk gezegd. NAVO-autoriteiten stelden alles meestal zo voor dat het in aller belang was. De Nederlandse regering bevond zich in een nog veel lastiger positie. Zij moest waken voor het nationale belang, maar was zelf buiten machte deze taak, althans wat de militaire kant betrof, afdoende te vervullen. Zij was afhankelijk van hulp van andere NAVO-lidstaten en die konden of wilden de Nederlandse belangen niet laten prevaleren. Toen het parlement haar in de zomer van 1952 vroeg naar de precieze gang van zaken met betrekking tot de verdediging van Nederland, stond ze bijna schaakmat. Ze kon en wilde niet duidelijk zeggen dat de bondgenoten zich in de eerste fase van de oorlog niet maximaal voor het behoud van Nederland zouden inzetten. Ze zocht het antwoord, in navolging van NAVO-autoriteiten, in vage formuleringen. Dat was onbevredigend, maar bleek afdoende, zeker toen spoedig het acute dreigingsgevaar verdwenen leek.

Het ironische is dat resultaten van onderzoek in archieven van voormalige Warschaupact-landen (met uitzondering van Rusland, waar de archieven na een korte periode van relatieve openheid in het begin van de jaren negentig, wederom hermetisch zijn gesloten) vrij overtuigend aantonen dat Stalin tijdens de Korea-oorlog nooit van plan is geweest West-Europa aan te vallen. Integendeel, hij vreesde veeleer een op handen zijnde aanval van het Westen op Oost-Europa.⁸⁰ De verschuiving van dit defensieve naar een duidelijk offensief denken in de Sovjetunie lijkt pas te hebben plaatsgevonden na het overlijden van Stalin, een periode die in het Westen altijd is beschouwd als een waarin de relaties tussen Oost en West verbeterden.⁸¹ Het blijkt moeilijker een 'koude' oorlog te analyseren dan een 'warme'.

⁸⁰ Zie: V. Mastny, *The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years* (Cambridge, 1996).

⁸¹ Voor de operationele planning aan de kant van het Warschaupact zie o. a.: de PHP-website (zie noot 5) en V. Mastny, A. Wenger, S. G. Holtmark, *NATO and Warsaw Pact 1949-1979. Threat perceptions, war planning, alliance management* (te verschijnen in zomer 2004).

De Nederlandse economie tijdens de Tweede Wereldoorlog bekeken vanuit een Vlaams/Belgisch perspectief

ERIK BUYST EN WIM LEFEBVRE

H. A. M. Klemann, *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting* (Amsterdam: Boom, 2002, 696 blz., ISBN 90 5352 767 2).

Analyses van de vele, vaak dramatische gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog blijven zowel wetenschappers als het brede publiek haast mateloos fascineren. Vooral publicaties over de holocaust, collaboratie en verzet kunnen steevast op een massale belangstelling rekenen. De (macro-)economische problematiek komt in dit geheel wat technisch over en spreekt daardoor minder tot de verbeelding. Deze algemene observaties gelden voor zowat alle West-Europese landen met inbegrip van Nederland en België.

Toch vertoont de historiografie in het noordelijke en zuidelijke gedeelte van de Lage Landen ook belangrijke verschilpunten. Wat de duistere kanten van de bezettingsperiode betreft, is Nederland in de loop der jaren grotendeels met zichzelf in het reine gekomen. In België verloopt dit proces veel moeizamer, onder meer omdat de (perceptie van de) Tweede Wereldoorlog de traditionele ideologische en communautaire breuklijnen in de Belgische samenleving breed ten toon spreidde. Dit laat zich ook gevoelen in de benadering van de economische dimensie. Het Belgische debat blijft tot op vandaag vaak steken in een tamelijk steriele discussie over de mate waarin het 'patronaat' neigde naar collaboratie.¹ De Nederlandse historicus Hein A. M. Klemann is dit stadium duidelijk ontgroeid. In zijn boek *Nederland 1938-1948. Economie en samenleving in jaren van oorlog en bezetting* schuift hij de problematiek van collaboratie en verzet complexloos opzij. In eerste instantie formuleren we enkele algemene bedenkingen over deze publicatie om nadien dieper in te gaan op de aspecten landbouw en distributie.

Algemene bedenkingen

De bedoeling van Klemann is in de eerste plaats een algemeen overzichtswerk te schrijven waarin het wel en wee van de belangrijkste economische sectoren in Nederland zowel kwantitatief (toegevoegde waarde, werkgelegenheid, winstgevendheid) als kwalitatief wordt onderzocht. Hij gaat daarbij het moeilijke probleem van het ramen van de zwarte productie en van de Duitse exploitatie niet uit de weg. Ook het monetaire en fiscale beleid en de prijspolitiek komen uitgebreid aan bod evenals het effect van de oorlogsomstandigheden op de inkomensverdeling. Na lectuur van dit boek heeft de lezer alleszins een brede kijk op de Nederlandse economie tijdens de bezettingsperiode.

Vanuit Belgisch perspectief valt opnieuw de grondigheid op van de economische oorlogsvoorbereiding in Nederland. De aanleg van uitgebreide voedsel- en grondstoffenvoorraden en de uitbouw van een efficiënt rantsoeneringsbeleid contrasteerden inderdaad scherp met de Belgische nonchalance terzake. Het blijft bijzonder merkwaardig dat de Belgische politici nauwelijks lessen trokken uit de schrikwekkende ervaringen tijdens de Eerste Wereldbrand. Het 'schuldig verzuim' vanwege de politieke klasse zou de Belgische loontrekkenden tijdens

¹ Zie bijvoorbeeld D. Luyten, *Ideologie en praktijk van het corporatisme tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Brussel, 1997) 294-297.